

The Philosophy of Medical Science in the Qur'ān: Its Nature, Purpose, and Modality

Yosef fateminia¹, and MohammadAli Rezaee Esfahani², and Abbasali vashian³

1. Corresponding Author, Graduate of Al-Mustafa International University, Director of the Forensic Medicine Jurisprudence Department, Forensic Medicine Research Center: Fatemi54@gmail.com
2. Professor at Al-Mustafa International University: Rezaee.qoran@gmail.com
3. Member of the Academy of Medical Sciences of the Islamic Republic of Iran; Member of the Health Technology Development Department, Qom University of Medical Sciences; Director of the Quran and Health Department, Al-Mustafa Community: Sadra251@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
1 September 2025
Received in revised form:
7 November 2025
Accepted:
9 December 2025
Available online:
31 December 2025

Keywords:
Philosophy of
Medical Science;
Principles of
Medical Science;
Traditional
Medicine;
Islamic Medicine;
Modern Medicine;
Ontological
Foundations;
Epistemological
Foundations.

ABSTRACT

Objective: The philosophy of medical science, as a second-order discipline, undertakes a reflective and meta-theoretical inquiry into the nature, purpose, and methodology of medical knowledge. Given the pivotal role of medicine in promoting human well-being and the necessity of clarifying its philosophical foundations, this study adopts an innovative approach by examining medical knowledge through the lens of Qur'ānic verses and Islamic narrations. Its objective is to identify the relationship between religious teachings and the philosophical underpinnings of medical science, and to articulate a religious framework for understanding medical knowledge.

Method: The research employs a descriptive-analytical method and draws upon interdisciplinary, library-based sources, incorporating both Qur'ānic verses and transmitted traditions. While the Qur'an and the narrations do not explicitly present a formal philosophy of medicine, they articulate foundational principles, values, and metaphysical commitments that undergird medical knowledge.

Results: The findings are organized into three principal axes: the nature (whatness) of medical science, its purpose (whyness), and its mode of operation (howness) from the perspective of the Qur'ān and narrations. Numerous Qur'ānic verses address issues related to health and hygiene, thereby providing essential principles for the formation of what has been termed "Islamic medicine." The most significant foundations related to medical knowledge in these sources are ontological and epistemological in nature. Among the ontological foundations are the createdness of the universe by God and His comprehensive sovereignty over all affairs. Two contrasting outlooks toward reality—a reductionist view confined to the material world and a holistic view encompassing all levels of existence—yield fundamentally different conceptions of health. Within the epistemological domain, medical knowledge extends beyond worldly well-being to encompass eschatological health. The order of existence is structured upon the principle of health and the prevention of illness, and the scope of health is remarkably expansive, extending from birth to post-mortem existence. This dimension is examined in the discussion of the purpose of medical science, where its necessity, aims, and ultimate ends are analyzed.

Conclusion: Health, in this framework, is not merely the absence of physical disease but includes spiritual well-being. Indeed, the essence of health is understood as equilibrium among bodily, psychological, and spiritual dimensions. In considering the modality of medical science from the perspective of Qur'ānic verses and narrations, principles such as belief in the law-governed and optimal structure of the cosmos, as well as the efficacy of supplication and communion with God in shaping human destiny, are emphasized as factors contributing to human health.

Cite this article: fateminia, Y.; & Rezaee Esfahani, M.A.; & Vashian, A.A. (2025). The Philosophy of Medical Science in the Qur'ān: Its Nature, Purpose, and Modality. *The Quran and Science*, 19 (37), 293-324. <https://doi.org/10.22034/qve.2026.20828.1847>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2026.20828.1847>

Introduction

The philosophy of medical science, as a second-order science, examines the whatness, whyness, and howness of medical science from an external perspective with a general and secondary view. The importance of this field lies in its ability to play an effective role in the disease diagnosis process and create a new attitude for physicians toward the truth and nature of health and illness. This attitude offers a different approach to the patient and disease in the stages of diagnosis and treatment, moving the physician beyond a one-dimensional and merely materialistic view of the body toward a profound perspective concerning the connection between body and soul. Insufficient attention to topics in the philosophy of medical science, its underrepresentation in education, and the limited fundamental research in this field double the necessity of examining this subject. The main research problem is that, despite the importance of the philosophy of medicine, how can its foundations be extracted and explained from the perspective of the Holy Quran and Islamic narrations?

The research background shows that works such as "Philosophy of Medicine" (Hemmati-Moghaddam, 2006), "Islamic Philosophy of Medicine and Critical Rationality" (Akrami and Samadi, 2010), and "An Examination of the Relationship between Philosophy and Medicine in the Works of Imam Fakhr Razi" (Monajemi, 2020) have addressed the topic of philosophy of medicine. Additionally, theses such as "The Relationship between the Philosophical System and Avicennan Medicine" (Kordi Ardakani, 2014) and "The Philosophy of Traditional Iranian Medicine Based on the Views of Avicenna and Seyyed Ismail Jorjani" (Moghadass, 2014) are dedicated to examining the philosophical foundations of traditional medicine. However, none of these works have directly and comprehensively addressed the philosophy of medical science from the perspective of the Holy Quran, leaving a gap for extensive research in this area. The innovation of the present research lies in explaining the three axes of whatness, whyness, and howness of medical science based on Quranic verses and Islamic narrations.

Methodology

This research is fundamental in nature and was conducted using a descriptive-analytical method. Data collection was carried out through library research using authoritative sources including the Holy Quran, commentaries (such as *Al-Mizan*, *Tafsir-e Nemouneh*), narrations (such as *Wasa'il al-Shia*, *Bihar al-Anwar*, *Usul al-Kafi*), dictionaries (such as *Mufradat al-Raghib*,

Lisan al-Arab), and related articles and theses. In the analytical-critical section, the foundations, structure, and logical implications were analyzed. Given the interdisciplinary nature of the topic, the issue was examined from the perspective of both philosophy and Quranic sciences. For interpreting verses related to medicine, authoritative commentaries and rational proofs were utilized, and definitive scientific findings were used as evidence for understanding the verses. The research methodology is based on "explanation" in the conceptualization of terms and "description and analysis" in examining the philosophy of medical science.

Findings

The research findings are categorized into three main axes: whatness, whyness, and howness of medical science from the perspective of the Holy Quran:

1. Whatness of Medical Science (Foundations): The foundations of medical science in the Quran are divided into two categories: ontological and epistemological.

Ontological foundations include general and specific foundations. General foundations are: God is the Creator of existence (Al-Zumar: 62; Al-An'am: 102), existence revolves around the unified principle of monotheism (Al-Ra'd: 16), the tradition of divine testing (Al-Baqarah: 155; Al-Shura: 30), the mutual influence of different worlds on each other (Al-Baqarah: 102; Al-Falaq: 5), the law-governed nature of the universe (Al-Qamar: 49), the consciousness of the universe (Al-Isra: 44), and the existence of the sensible and supersensible worlds. Specific foundations include: lawful and pure nutrition (Al-Baqarah: 168, 172; Al-A'raf: 31), charity and maintaining family ties as non-material factors of health, and the role of guidance and law in human health (Al-Hashr: 23; Yunus: 25).

Epistemological foundations include the following: the true Healer is God (Al-Shu'ara: 80), the centrality of knowledge and awareness in medicine (Al-Zumar: 9), mercy and compassion in treatment (Al-Anbiya: 107), avoiding harm (Al-Baqarah: 195), and the use of natural remedies such as honey (Al-Nahl: 69). The Holy Quran, by introducing itself as a cure for spiritual and physical ailments (Al-Isra: 82; Yunus: 57), opens new horizons for various types of health.

2. Whyness of Medical Science (Objectives): The objectives of medical science in the Quran can be examined in two sections: general objectives and specific objectives.

General objectives include the good life (Al-Nahl: 97), the purposiveness of creation (Al-Mu'minun: 115), human health (Al-Ma'idah: 88), and divine commands and prohibitions (Al-Nahl: 115). Also, the objectives of human creation such as worship (Al-Dharyat: 56), testing (Al-Mulk: 2), the descent of mercy (Hud: 118-119), and meeting the Lord (Al-Inshiqaq: 6) all lead to spiritual health. The objectives of the prophets' mission include purification and teaching (Al-Jumu'ah: 2), warning and giving good news (Al-Ahzab: 46), and calling towards God.

Specific objectives are: emphasis on preventing the creation of disease contexts (Al-Baqarah: 222), providing a suitable environment for healthy physical growth (Al-Ma'idah: 88; Al-Anfal: 60), valuing physical health (Ibrahim: 7), and requesting the preservation of health from God (Al-Shu'ara: 80).

3. **Howness of Medical Science (Methods and Instances):** The Holy Quran refers to numerous topics in the field of medicine. The word "Shifa" (cure) appears six times in the Quran, referring both to the spiritual dimension (Yunus: 57; Al-Isra: 82) and the physical dimension (Al-Nahl: 69; Al-Shu'ara: 80). The word "Marad" (disease) is repeated more than 23 times and includes physical illness (Al-Baqarah: 184, 185) and spiritual illness (Al-Baqarah: 10; Al-Tawbah: 125). The Quran mentions various body organs such as the brain, heart, skin, flesh and bone, blood, fingers, etc. The stages of human creation from soil (Al-Imran: 59; Al-Hajj: 5) and water (Al-Anbiya: 30; Al-Furqan: 54; Al-Tariq: 6) are also important medical topics in the Quran. Examples of scientific content in the Quran include ontological foundations (Al-Dharyat: 47), the 23-stage development of the embryo (Al-Mu'minun: 12-14), practical health instructions such as fasting (Al-Baqarah: 184), and principles of medical ethics (Al-Ma'idah: 32).

4. **The Harmonious Relationship between the Quran and Science:** The Holy Quran, with more than 700 occurrences of the root "ilm" (knowledge) and over a thousand verses referring to experimental sciences, is not anti-science. The precise correspondence of embryological stages with Quranic verses, scientifically confirmed by Dr. Keith Moore in 1986, demonstrates the remarkable harmony between the Quran and science. The Quran addresses the why and philosophical existence of phenomena, while science focuses on the how of their functioning. This distinction of domains has made the scientific verses of the Quran a primary motivator for scientific advancement in Islamic civilization.

Discussion and Conclusion

The present research demonstrates that the Holy Quran and Islamic narrations explain the fundamental principles and concepts of medicine and provide rich resources for developing a philosophical framework for medical science in Islam. This framework can contribute to the development and progress of medical science in Islamic societies and ultimately lead to the preservation and promotion of community health based on Islamic values. Compared to previous studies that mainly addressed the relationship between philosophy and medicine or the foundations of traditional medicine, this research, with a comprehensive approach based on revelatory sources, has explained the three axes of whatness, whyness, and howness of medical science.

The results indicate that the law of existence is founded on health and disease prevention, and the scope of health in the Quran is very extensive, encompassing birth, death, and resurrection (Maryam: 33). The Holy Quran has provided the infrastructure for community health at both individual and social levels. Quranic principles of health include avoiding extravagance (Al-A'raf: 31), comprehensive spiritual and physical purity (Al-Baqarah: 222), and the monotheistic system of health, which expects the integration of revelation, reason, and experience along with ethical and justice-oriented behavior.

Research recommendations include redefining the concept of health (as balance in physical, spiritual, psychological, social, and spiritual dimensions), emphasizing a holistic approach in medicine, training sages who integrate medicine and Islamic wisdom, revising the objectives of medical science (attaining human perfection and proximity to God), redefining the physician's role as a servant of health, and paying attention to the role of spirituality in treatment. These recommendations can contribute to creating a fundamental transformation in the healthcare system from an Islamic perspective.

فلسفه دانش پزشکی در قرآن: چیستی، چرایی و چگونگی

یوسف فاطمی نیا^۱، و محمدعلی رضایی اصفهانی^۲، و عباسعلی واشیان^۳

۱. نویسنده مسئول، مدیر گروه فقه پزشکی قانونی مرکز تحقیقات پزشکی قانونی و دانش آموخته جامعه المصطفی العالمية قم، ایران، رایانامه: Fatemi54@gmail.com

۲. استاد جامعه المصطفی العالمية، قم، ایران، رایانامه: Rezaee.qoran@gmail.com

۳. عضو فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، تهران، عضو گروه توسعه فناوری سلامت دانشگاه علوم پزشکی، قم، ایران، مدیر

گروه قرآن و بهداشت و سلامت جامعه المصطفی، قم، ایران، رایانامه: Sadra251@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: تبیین ضرورت، مبانی و اصول فلسفه دانش پزشکی از منظر قرآن کریم به منظور ارائه چارچوبی توحیدی برای تحول در نظام سلامت و ارتقای نگاه پزشکان از رویکردی صرفاً مادی به نگاهی جامع (جسم و روح) در تشخیص و درمان.

روش: این پژوهش بنیادی با روش کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع مکتوب و اینترنتی انجام شده است. اطلاعات با روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تفسیر قرآن و استفاده از براهین عقلی و روایات معصومین (علیهم السلام) بررسی شده است.

یافته‌ها: مبانی علم پزشکی از منظر قرآن در دو بخش هستی‌شناختی (توحید، هدفمندی هستی، تأثیر عوالم بر یکدیگر) و معرفت‌شناختی (طبیعی حقیقی خداوند است، محوریت علم، اولویت داروهای طبیعی) تبیین شد. همچنین اصولی چون جامعیت سلامت و نقش معنویت در درمان، رابطه سازگاران قرآن با علم تجربی و اشارات اعجازگونه قرآن به مسائل پزشکی بررسی گردید. نتیجه آنکه قرآن با ارائه زیرساخت‌های توحیدی، سلامت را در ابعاد جسمی، روحی و معنوی تعریف کرده و بازتعریف مفهوم سلامت، رویکرد کل نگر، تربیت طبیب حکیم و توجه به معنویت در درمان از پیشنهاد‌های اساسی برای تحول در نظام سلامت مبتنی بر ارزش‌های اسلامی است.

نتیجه‌گیری: این پژوهش نشان می‌دهد که قرآن کریم با ارائه مبانی هستی‌شناختی (توحیدمحوری، هدفمندی خلقت) و معرفت‌شناختی (شفابخشی حقیقی از آن خدا، محوریت علم و معنویت)، چارچوبی جامع برای فلسفه پزشکی ترسیم می‌کند. در این نگاه، سلامت صرفاً به فقدان بیماری جسمی تقلیل نمی‌یابد، بلکه مفهوم‌ای چندبعدی شامل طهارت معنوی، تعادل روحی و ارتباط با خداوند است. رابطه قرآن با علم تجربی نیز نه تقابلی، بلکه تعاملی حکیمانه و مبتنی بر تفکیک حوزه‌های هدایت‌گری از پژوهش تجربی است. بنابراین، بازتعریف سلامت بر اساس جهان‌بینی توحیدی، توسعه رویکرد کل نگر به انسان، تربیت طبیبان حکیم آشنا با معارف اسلامی و گنجاندن معنویت در فرایند درمان، از الزامات تحول بنیادین در نظام سلامت مبتنی بر ارزش‌های اسلامی است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۰ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۶ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۸ آذر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۲ بهمن ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

فلسفه علم پزشکی،

اصول علم پزشکی،

طب سنتی،

طب اسلامی،

پزشکی مدرن،

مبانی هستی‌شناختی،

مبانی معرفت‌شناختی.

استناد: فاطمی نیا، یوسف؛ رضایی اصفهانی، محمدعلی؛ و واشیان، عباسعلی (۱۴۰۴). فلسفه دانش پزشکی در قرآن: چیستی،

چرایی و چگونگی. *قرآن و علم*. ۱۹ (۳۷)، ۲۹۳-۳۲۴. <https://doi.org/10.22034/qve.2026.20828.1847>

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمية.

مقدمه

فلسفه دانش پزشکی و استدلال‌ورزی در این حوزه نیازمند آموزش است و درواقع مکمل پزشکی تجربی و کلاسیک به شمار می‌آید. اهمیت فلسفه دانش پزشکی در آن است که می‌تواند در فرآیند تشخیص بیماری نقش مؤثر ایفا کند و نگرشی نوین برای پزشکان نسبت به حقیقت و ماهیت سلامت و بیماری ایجاد نماید. این نگرش، رویکردی متفاوت به بیمار و بیماری در مراحل تشخیص و درمان ارائه می‌دهد و پزشک را از نگاه تک‌بعدی و صرفاً مادی به بدن خارج کرده، به سوی نگاهی ژرف و عمیق در ارتباط با جسم و روح سوق می‌دهد.

عدم توجه کافی به مباحث فلسفه دانش پزشکی، کم‌رنگ بودن آن در آموزش‌ها و محدود بودن پژوهش‌های بنیادین در این زمینه موجب شده است که این حوزه رشد چندانی نداشته و همچنان در آغاز راه قرار داشته باشد. ازاین‌رو، نیاز جامعه پزشکی به مباحث فلسفه پزشکی مبتنی بر آموزه‌های وحیانی، ضرورتی انکارناپذیر است؛ ضرورتی که می‌تواند به دانش‌افزایی، بصیرت و ارتقای سطح علمی و اخلاقی در این عرصه بینجامد.

در قرآن کریم، موضوع فلسفه علم پزشکی به‌طور مستقیم مطرح نشده است، اما اصول و ارزش‌های بنیادین آن، همچون تأکید بر حفظ جان و سلامت انسان و نقش معنویت در روند درمان بیماری‌ها، مورد توجه قرار گرفته است. طراحی و ترسیم مسائل در قالب فلسفه دانش پزشکی از منظر قرآن می‌تواند رویکردی نوین پدید آورد و با نگرش معرفت‌شناسانه توحیدی، مبادی و مبانی اسلامی را در عرصه دانش پزشکی تحقق بخشد.

این رویکرد نه تنها به حفظ و ارتقای سلامت جامعه و بهبود کیفیت خدمات بهداشتی و درمانی کمک می‌کند، بلکه موجب توسعه آگاهی، ارتقای اخلاق حرفه‌ای، شناخت بهتر اصول و مفاهیم پزشکی در اسلام و تدوین راهبردها و سیاست‌های بهداشتی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی خواهد شد.

پیشینه پژوهش

بررسی فلسفه دانش پزشکی از منظر قرآن رویکردی نو و بدیع است. تاکنون پژوهش مستقلی با تمرکز بر ابعاد مختلف این موضوع از منظر وحی صورت نگرفته و جای تحقیق گسترده و عمیق در این زمینه وجود دارد. برخی آثار موجود تنها ارتباطی غیرمستقیم با موضوع حاضر دارند.

برای نمونه، همتی‌مقدم (۱۳۸۵) در مقاله «فلسفه پزشکی» به بررسی چیستی و وجود فلسفه پزشکی پرداخته است. از دیدگاه وی، فلسفه پزشکی را می‌توان کاربردی‌ترین نوع فلسفه‌های مضاف دانست؛ زیرا مفاهیم مورد بررسی در آن، تمامی حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه را دربرمی‌گیرد. این مقاله بیشتر به تاریخچه و موضوعات مهم این رشته توجه دارد.

همچنین مقاله «فلسفه پزشکی اسلامی و عقلانیت انتقادی» نوشته موسی اکرمی و هادی صمدی (۱۳۸۹)، به این بحث پرداخته است. نویسندگان ضمن آن‌که وجود «فلسفه پزشکی» واحدی در جهان اسلام را نمی‌پذیرند، در عین حال برای سنتی با عنوان «پزشکی اسلامی» — با وجود ناهمسانی‌های درونی آن — موجودیتی قائل می‌شوند. آنان بر این باورند که می‌توان از فلسفه «پزشکی اسلامی» سخن گفت و عناصر آن را برشمرد. در این چارچوب، با رویکرد عقلانیت انتقادی، امکان تبیین، تأیید، روش‌ها و نظریه‌های این پزشکی از یک‌سو و نقد آن‌ها از سوی دیگر فراهم می‌شود.

در مقاله‌ای دیگر، منجمی (۱۳۹۹) به بررسی ارتباط فلسفه و پزشکی در آثار امام فخر رازی و معرفی الگویی متمایز از جالینوس و ابن‌سینا پرداخت. این پژوهش، بر مبنای مدل‌سازی فلسفی، کوشید نشان دهد که رابطه فلسفه و پزشکی بر چه بنیان‌هایی استوار است. در این راستا، ابتدا دو الگوی جالینوس و ابن‌سینا از نسبت فلسفه و پزشکی به‌اجمال تبیین شد و سپس روشن گردید که الگوی فخر رازی در تعامل میان پزشکی و فلسفه، نسبت به دو الگوی سینوی و جالینوسی، بسیار متمایز و بدیع است؛ الگویی که تاکنون کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

الگوی جالینوسی بیشتر بر تأثیر فلسفه — به‌ویژه منطق و اخلاق — بر طبابت تمرکز دارد؛ منطق به پزشک در دستیابی به تشخیص دقیق یاری می‌رساند و اخلاق سامان‌دهنده رابطه پزشک و بیمار است. در مقابل، ابن‌سینا جایگاه فلسفه را در تقویم مبانی معرفت‌شناختی پزشکی می‌بیند؛ از این‌رو، جایگاه پزشکی در طبقه‌بندی علوم و نظریه پزشکی اهمیت می‌یابد.

جست‌وجو در میان رساله‌های داخلی نیز نشان‌دهنده خلأ پژوهشی در زمینه بررسی فلسفه دانش پزشکی از منظر قرآن کریم است. برای نمونه، رساله کردی اردکانی (۱۳۹۳) با عنوان «ارتباط بین نظام فلسفی و طب سینوی» درصدد فهم و تبیین ارتباط میان نظام فلسفی ابن‌سینا و طب اوست. یافته‌های این رساله نشان می‌دهد که طب سینوی مبتنی بر پیش‌فرض‌های فلسفی ابن‌سینا است. ابن‌سینا با تأکید بر عدم خلط مسائل علوم، در آثار طبی خود به‌وفور از مبانی و قواعد فلسفی به‌عنوان اصول موضوعی بهره برده است و بر این باور است که طبیب، صرفاً از آن جهت که طبیب است، نباید

وارد مسائل فلسفی طب شود. نگارنده ضمن بررسی کارکردهای فلسفه در طب و ضرورت نگاه فلسفی به طب سینیوی، تأثیرات هستی‌شناختی، فلسفه طبیعی و انسان‌شناختی فلسفه ابن‌سینا بر طب سینیوی را نیز واکاوی کرده است.

همچنین نجمه مقدس در پایان‌نامه‌ای با عنوان «فلسفه طب سنتی ایرانی بر مبنای آرای ابن‌سینا و سید اسماعیل جرجانی» (۱۳۹۳)، ابتدا با بررسی دیدگاه‌های ابن‌سینا و جرجانی به تبیین مبانی فلسفی دانش طب سنتی پرداخت و سپس قابلیت تطبیق مفاهیم بنیادین طب سنتی با علم جدید را مورد بررسی قرار داد. در نهایت، با تحلیل سه نظریه استقرارگرایی، ابطال‌گرایی و واجدیت پارادایم نشان داد که دانش طب سنتی بر اساس این معیارها، واجد ویژگی‌های علمی است.

آنچه باید مورد توجه قرار گیرد آن است که آثار یادشده، ناظر به مقوله فلسفه پزشکی‌اند و بیشتر به مسائل درونی طب و سلامت می‌پردازند. این آثار از نظر ادبیات و قالب، متأثر از متون غیرفارسی موجود تدوین و منتشر شده‌اند و در میان آن‌ها، اثری با نگاه بیرونی و فلسفی به علم پزشکی مشاهده نمی‌شود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع بنیادی است و روش گردآوری اطلاعات آن کتابخانه‌ای می‌باشد. داده‌ها با استفاده از منابع موجود در کتابخانه‌ها، شامل کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، مجلات، مقالات و منابع اینترنتی، گردآوری و فیش‌برداری شده‌اند. برای انجام این تحقیق، از روش‌شناسی «تبیین» در مفهوم‌شناسی واژه‌های عنوان و از روش پژوهش «توصیفی – تحلیلی» در بررسی فلسفه علم پزشکی بهره گرفته شده است.

در بخش تحلیلی – نقدی، مبانی، ساختار و لوازم منطقی مورد تحلیل قرار گرفته است. با توجه به اینکه حجیت عقل ذاتی است، از برهان عقلی در تحقیق و نیز در تفسیر قرآن کریم استفاده شده است (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۲: ۴۴-۴۵). از آنجا که موضوع مقاله «فلسفه دانش پزشکی از منظر قرآن» پژوهشی میان‌رشته‌ای است، مسئله از دیدگاه دو دانش مورد بررسی قرار می‌گیرد (قرا ملکی، ۱۳۸۸: ۳۳۴).

از آنجا که مفسر قرآن در تفسیر آیات، مطالب را به خداوند نسبت می‌دهد، نیازمند دلایل و قرائن قطعی و علمی است. این دلایل از آیات قرآن، روایات معصومین علیهم‌السلام و برهان‌های عقلی اخذ می‌شوند. یافته‌های علمی نیز در صورتی که قطعی یا اطمینان‌آور باشند، می‌توانند به عنوان قرینه‌ای برای فهم و تفسیر آیات مورد استفاده قرار گیرند (رضایی اصفهانی، ۱۳۶۵).

مفهوم‌شناسی

فلسفه: در لغت، «فلسفه» به معنای دوست داشتن حکمت، دانش دوستی و علاقه به دانایی آمده و مترادف با دانش دانسته شده است (دهخدا، ۱۳۲۴). در اصطلاح، فلسفه عبارت است از استکمال نفس انسانی از طریق شناخت حقایق موجودات، آن گونه که در واقعیت هستند، و حکم به وجود آن‌ها بر پایه تحقیق برهانی نه بر اساس گمان، به اندازه توان انسان و در چارچوب طاعت بشری. هدف نهایی فلسفه، تشبه به باری تعالی است. در حقیقت، این تعریف را می‌توان تعریف به ثمره فلسفه دانست (سجادی، ۱۳۹۲).

پزشکی: در لغت، «پزشکی» به معنای طب، معالجه و درمان آمده است (دهخدا، ۱۳۲۴). در اصطلاح، پزشکی دانشی است که شامل مطالعه، تشخیص، درمان و پیشگیری از بیماری‌ها و آسیب‌های جسمی و روانی می‌شود (مقدسی، ۱۴۰۱). در تعریف دیگری، پزشکی دانشی است که به وسیله آن احوال بدن انسان از نظر تندرستی یا بیماری شناخته می‌شود و هدف آن حفظ سلامت موجود یا بازگرداندن آن در صورت ابتلا به بیماری است (ابن سینا، ۱۲۹۰: ۳/۱).

فلسفه دانش پزشکی و تمایز آن با فلسفه پزشکی: فلسفه مضاف به علوم و واقعیت‌ها با رویکرد تاریخی - منطقی، زمینه تحولی فرامسئله‌ای در علوم را فراهم می‌سازد و آن‌ها را از رکود و سکون بیرون می‌آورد (خسروپناه، ۱۳۸۷: ۴۵). فلسفه‌های مضاف به دلیل ارتباط وثیق با فلسفه مطلق، اصول موضوعه و پیش‌فرض‌های خود را از فلسفه مطلق اخذ می‌کنند (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۱۲). فلسفه مضاف به غیر علم می‌تواند هر پدیده‌ای باشد. برای مثال، در «فلسفه دین» این پرسش مطرح می‌شود که دین یک دانش است یا یک پدیده؟ با توجه به اینکه دین یک پدیده است، فلسفه دین در شمار فلسفه‌های مضاف به غیر علم قرار می‌گیرد. همچنین «فلسفه زبان» فلسفه یک دانش نیست، بلکه فلسفه‌ای مضاف به حقیقتی غیر علمی است. به طور کلی، فلسفه‌های مضاف به غیر علوم یا مضاف به حقایق، به پرسش‌های درونی واقعیت‌ها پاسخ می‌دهند (علیدوست، ۱۳۸۹: ۶۷).

در فلسفه دانش پزشکی، در حقیقت سه محور اساسی مورد بحث قرار می‌گیرد:

- **چیستی:** ماهیت دانش پزشکی چیست؟
- **چرایی:** چرا باید به دانش پزشکی روی آوریم؟
- **چگونگی:** چگونه باید به دانش پزشکی بپردازیم؟

- آیات پزشکی: قرآن کریم در حدود سیصد آیه به موضوع پزشکی و بهداشت اشاره کرده است (المنجد، ذیل ماده «طب»). بیشتر مطالب علمی قرآن در حوزه بهداشت و پیشگیری مطرح شده‌اند؛ مانند بهداشت تغذیه (مأئده: ۹۰)، حرمت خون، مردار و گوشت خوک (نحل: ۱۱۵). افزون بر این، برخی آیات قرآن به مباحث پزشکی و درمان نیز پرداخته‌اند؛ از جمله موضوع جنین‌شناسی و مراحل تکوین انسان.

یافته‌ها

۱. مبانی علم پزشکی از منظر قرآن کریم

«مبانی» همان پیش‌فرض‌ها و اصول پذیرفته‌شده‌ای هستند که از آن‌ها به‌عنوان اصول موضوعه یاد می‌شود. با تکیه بر این مبانی و پذیرش آن‌ها در مرحله نخست، پایه‌های مکتب طب اسلامی بنا نهاده می‌گردد. بنابراین، مبانی هر علمی لازمه آن و جزء جدانشدنی آن محسوب می‌شوند. بر همین اساس، مبانی علم پزشکی با رویکرد قرآنی، منطبق بر اصول و پیش‌فرض‌های الهی و دینی است (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۱۲).

یک. مبانی هستی‌شناختی

مبانی هستی‌شناختی سلامت به دو دسته تقسیم می‌شوند: مبانی عام و مبانی خاص. در فلسفه علم پزشکی از منظر آیات و روایات، می‌توان به دو دسته اصلی مبنا اشاره کرد: مبانی هستی‌شناختی و مبانی معرفت‌شناختی. مبانی هستی‌شناختی سلامت خود به دو بخش عام و خاص تقسیم می‌شوند.

الف. مبانی عام

از جمله مبانی عام هستی‌شناختی، رابطه محبت‌آمیز انسان با خداوند است: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ﴾ (بقره، ۱۶۵).

برخی از مهم‌ترین مبانی عام هستی‌شناختی در علم پزشکی از منظر آیات عبارت‌اند از:
- خداوند خالق هستی: طیب موحد معتقد است جهان مخلوق خداوند است و همه چیز به دست اوست:

﴿اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴾ (زمر، ۶۲). همچنین قرآن کریم می‌فرماید: ﴿اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ (طلاق، ۱۲)، ﴿ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴾ (انعام، ۱۰۲). این آیات نشان می‌دهند که خداوند آفریدگار همه موجودات - اعم از مفید و مضر - است و این حقیقت می‌تواند مبنایی ارزشمند برای نوع انسانی باشد.

- هستی بر مدار یکپارچه توحید: در عالم هستی، محوریت تمام امور با خداوند است:

﴿قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ﴾ (رعد، ۱۶). از نشانه‌های سلامت، اعتقاد به توحید افعالی است. باور به توحید در مالکیت سبب می‌شود انسان، از آن جهت که مالک حقیقی جسم و روان خود را خداوند می‌داند: ﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (بقره، ۱۰۷)، خود را در معرض آفات معنوی قرار ندهد و در عرصه بهداشت و سلامت نگاهی جامع داشته باشد.

- سنت امتحان الهی: بر اساس آموزه‌های قرآن، مصیبت‌ها به سه دسته تقسیم می‌شوند:

۱. مصیبت‌هایی به‌واسطه اعمال انسان: ﴿وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ﴾ (شوری، ۳۰).

۲. مصیبت‌هایی به دلیل امتحان الهی: ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ...﴾ (بقره، ۱۵۵).

۳. مصیبت‌هایی ناشی از ظلم به دیگران. از این منظر، در تشخیص و درمان باید به گونه‌ای عمل کرد که تغییر رفتار و اصلاح سبک زندگی حاصل شود.

- تأثیرگذاری عوالم مختلف بر یکدیگر: خداوند متعال عوالم متعددی را آفریده است: عالم

مادی، عالم فرامادی، عالم فرشتگان و عالم جنیان. دو دیدگاه عمده در این زمینه وجود دارد:

۱. دیدگاه تک‌بعدی و منحصر به عالم مادی.

۲. دیدگاه جامع که همه عوالم را در نظر می‌گیرد. هر یک از این دو دیدگاه نوعی سلامت متفاوت را رقم می‌زنند. قرآن کریم به انواع سلامت مانند سلامت خانوادگی و اجتماعی اشاره کرده است (بقره، ۱۰۲). همچنین می‌فرماید: ﴿وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ﴾ (فلق، ۵)، و در مورد فرشتگان: ﴿فَاللَّهُمَّ فَجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾ (شمس، ۸). این آیات نشان می‌دهند که حتی فرشتگان در سلامت انسان اثرگذارند. با اعتقاد به وجود دست‌کم سه جهان، می‌توان گفت این عوالم بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند.

قانون‌مندی نظام هستی: از منظر قرآن کریم، نظام احسن بر جهان حاکم است و همه‌چیز بر اساس

قانون و تقدیر آفریده شده است. رعایت یا عدم رعایت این قوانین تأثیر مستقیم بر سلامت انسان دارد:

﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ (قمر: ۴۹). بر این اساس، هر موجودی اندازه، تقدیر و قانون خاص خود را دارد.

شعورمندی نظام هستی: مطابق آیات قرآن، تمام هستی از شعور برخوردار است:

﴿تَسْبِيحٌ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ (اسراء، ۴۴). با توجه به اینکه میکروب‌ها، ویروس‌ها، حیوانات، پرندگان و دیگر موجودات بخشی از هستی تحت فرمان خداوند هستند، تأثیر مثبت آن‌ها در سلامت و نیز جلوگیری از عوامل بیماری‌زا تنها به اذن الهی صورت می‌گیرد. این نگرش، افق تازه‌ای در بحث سلامت می‌گشاید.

جهان محسوس و نامحسوس: از دیدگاه اسلام، خداوند متعال خالق هستی و جهان است و عوالم را به دو گونه محسوس و نامحسوس آفریده است (نورمحمدی، ۱۳۹۶: ۱۸۹). بنابراین، طبیب در هر مرحله از تشخیص و درمان باید با توجه به این دو جهان متفاوت اقدام کند و آموزش‌های خاصی متناسب با آن‌ها دریافت نماید.

ب. مبانی خاص

سوگیری‌های آیات و آموزه‌های دینی ناظر به اقدامات خاص در امور پزشکی در قالب نمونه‌هایی از مبانی خاص هستی‌شناسی از منظر قرآن عبارت است از:

تغذیه حلال و طیب: از منظر قرآن، غذای حلال و پاکیزه در سلامت انسان تأثیرگذار است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ (بقره: ۱۷۲)، ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا﴾ (بقره: ۱۶۸). اسراف نیز مانع سلامت معرفی شده است: ﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ (اعراف: ۳۱). همچنین در داستان حضرت ایوب، خداوند راهکار درمان بیماری را نشان می‌دهد: ﴿ازْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ﴾ (ص: ۴۲). این آیات نشان می‌دهند که قرآن عوامل و موانع مؤثر در سلامت مادی و غیرمادی را پذیرفته است (نورمحمدی، ۱۳۹۶: ۴۱۵).

صدقه دادن: قرآن و روایات، عوامل غیرمادی را نیز در سلامت مؤثر می‌دانند. از جمله صدقه، صله‌رحم و دیگر اعمال نیک که در افزایش سلامتی و دفع بلا نقش دارند (کلینی، ۱۳۷۶: ۳۴۵/۲).

نقش هدایت و قانون در سلامت انسان: قانون هستی بر اساس اصل سلامت و جلوگیری از بیماری سامان یافته است. خداوند خود «سلام» است: ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ﴾ (حشر: ۲۳). و همه انسان‌ها را به سوی سلامت فرا می‌خواند: ﴿وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (یونس: ۲۵). بر این اساس، مأموریت طبیب و حکیم در آیات قرآن روشن است: همه اقدامات پزشکی باید به گونه‌ای باشد که نتیجه آن سلامت پایدار انسان باشد.

دو. مبانی معرفت‌شناختی

اگر منبع معرفت صرفاً حس باشد، تمامی شناخت‌ها در محدوده‌ی تجربه‌ی حسی باقی خواهد ماند. اما در صورتی که عقل نیز به‌عنوان منبع معرفت در نظر گرفته شود، استدلال‌ات عقلی وارد عرصه‌ی علم شده و افق‌های جدیدی گشوده خواهد شد. بحث معرفت‌شناسی گاه موجب توسعه‌ی دانش و گاه سبب تضییق آن می‌شود. برای نمونه، اگر وحی در علوم پزشکی به‌عنوان یکی از منابع معرفت پذیرفته شود، شاخه‌ای نو به شاخه‌های پزشکی افزوده خواهد شد. به‌عنوان مثال، اگر بر اساس آیات قرآن کریم، نفاق به‌مثابه بیماری تلقی گردد، مطابق آیه‌ی شریفه‌ی ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ (بقره: ۱۰)، نوعی بیماری بر بیماری‌های شناخته‌شده افزوده می‌شود و این امر به توسعه‌ی علم پزشکی می‌انجامد.

قلمرو معرفت‌شناختی پزشکی و سلامت از منظر قرآن و روایات، دنیا و آخرت را دربرمی‌گیرد. چنان‌که در آیه‌ی ﴿وَالسَّلَامُ عَلَى يَوْمٍ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا﴾ (مریم: ۳۳) به سلامت در مراحل مختلف حیات اشاره شده است. همچنین آیاتی که سلامت در بهشت را مطرح می‌کنند، نشان می‌دهند که با پذیرش وحی، علاوه بر سلامت جسمی، سلامت روحی و معنوی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. قرآن کریم خود را شفای امراض روحی و جسمی معرفی کرده و بدین‌سان افق‌های تازه‌ای برای انواع سلامت می‌گشاید.

بر اساس آیات قرآن کریم، برخی از مهم‌ترین مبانی معرفت‌شناسی در حوزه‌ی پزشکی عبارت‌اند

از:

- طیب حقیقی خداوند است: قرآن کریم از حضرت ابراهیم علیه السلام نقل می‌کند: «وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ» (شعراء: ۸۰)؛ یعنی هنگام بیماری، خداوند شفایم می‌دهد. این آیه نشان می‌دهد که شفای واقعی از جانب خداوند است.

- محوریت علم و آگاهی در پزشکی: قرآن کریم تأکید دارد که شناخت و علم، پایه‌ی هدایت و رشد انسان است: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (زمر: ۹). این آیه اهمیت دانش و تخصص را در پزشکی نیز آشکار می‌سازد و می‌تواند مبنایی برای شکل‌گیری طب وحیانی باشد؛ چراکه آموزه‌های دینی در حوزه‌ی طب و سلامت ریشه در علم حقیقی قرآن و معارف اهل بیت علیهم السلام دارند.

- رحمت و مهربانی در درمان: در آیه‌ی شریفه‌ی «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (انبیاء: ۱۰۷)، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به‌عنوان رحمت جهانیان معرفی شده است. این آموزه نشان می‌دهد که پزشکان نیز باید با الگوگیری از پیامبر رحمت، با مهربانی و دلسوزی با بیماران رفتار کنند.

- پرهیز از ضرر رساندن: قرآن می‌فرماید: «وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» (بقره: ۱۹۵)؛ یعنی خود را به هلاکت نیفکنید. این اصل در پزشکی به معنای رعایت اصول ایمنی و پرهیز از درمان‌های خطرناک است.

- استفاده از داروهای طبیعی: قرآن کریم به خواص درمانی برخی مواد اشاره کرده است؛ از جمله غسل که در سوره‌ی نحل آمده است: «فِيهِ شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ» (نحل: ۶۹). این آیه بیانگر رویکرد قرآن در بهره‌گیری از مواد طبیعی برای درمان بیماری‌هاست.

۲. اصول علم پزشکی از منظر آیات و روایات

مراد از «اصول» در جهان عرب همان «مبانی» است. بر اساس آیات قرآن کریم، حدود ۱۵۰ آیه به موضوعات پزشکی و حدود ۳۰۰ آیه به مباحث کیهان‌شناسی اختصاص یافته است. در این آیات و روایات، به‌طور مکرر بر اهمیت این دو دانش تأکید شده و زمینه‌ی رشد و توسعه‌ی آن‌ها فراهم آمده است. در مقابل، قرآن کریم سحر و کهنات را مورد سرزنش قرار داده و همین امر سبب شده است که این دو حوزه در جهان اسلام رشد نیابند. بنابراین، ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد علوم، جهت‌دهی به آن‌ها و شکل‌گیری سبک زندگی دارند. از سوی دیگر، ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها از راه‌های مختلفی همچون قرآن، سنت، دانش و تجربه به دست می‌آیند. برای نمونه، تجربه نشان داده است که علوم پزشکی در ارتقای سلامت انسان مؤثر بوده و به همین دلیل رشد یافته است.

یک. قلمرومند بودن سلامت

خداوند در قرآن گستره‌ی سلامت را بسیار وسیع معرفی می‌کند؛ به گونه‌ای که روز تولد، مرگ و رستاخیز را دربرمی‌گیرد: «وَالسَّلَامُ عَلٰی يَوْمٍ وُلِدْتَ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا» (مریم: ۳۳). همچنین شب قدر، که بهترین شب سال و برابر با هشتاد سال است، به عنوان شب سلامت معرفی شده است: «سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ» (قدر: ۵). از این رو، اصل در هستی بر سلامت است و بیماری خلاف قانون آفرینش تلقی می‌شود.

دو. ارتباط دعا با سلامت

نقش دعا در تغییر سرنوشت انسان امری مسلم است: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد: ۲۸). نمونه‌ی بارز آن در داستان حضرت ایوب (علیه السلام) دیده می‌شود؛ هنگامی که پای خود را بر زمین زد، چشمه‌ای از آب معدنی جوشید: «إِذْ كُفِيَ بِرَجُلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ» (ص: ۴۲). حضرت ایوب برای شفای بیماری جسمی خود دعا کرد و به واسطه‌ی دعا، سلامتی‌اش بازگشت. این نمونه نشان می‌دهد که دعا می‌تواند در فرآیند درمان و بهبود بیماری نقش مؤثر داشته باشد.

۳. چرایی علم پزشکی در قرآن

در بحث «چرایی فلسفه پزشکی در قرآن و روایات»، اهداف پزشکی از منظر متون دینی مورد بررسی قرار می‌گیرد. قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم السلام) نه تنها به سلامت جسمی و روحی انسان توجه دارند، بلکه مبانی معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی پزشکی را نیز روشن می‌سازند. از این منظر، فلسفه پزشکی در قرآن و روایات به عنوان چارچوبی برای تبیین غایت و جهت‌گیری علم پزشکی مطرح می‌شود.

یک. ضرورت فلسفه علم پزشکی

ضرورت فلسفه علم پزشکی در ابعاد مختلف تا جایی است که امروزه پزشکان و فیلسوفان گفت‌وگویی جدی را درباره امکان وجود یا عدم وجود فلسفه علم پزشکی به عنوان حوزه‌ای مشخص از تحقیق و پژوهش آغاز کرده‌اند. هدف این گفت‌وگوها دستیابی به پاسخ پرسش‌های بنیادین در عرصه علوم پزشکی است؛ پرسش‌هایی که جنبه عقلانی و فلسفی دارند. از جمله چالش‌های مهمی که در فلسفه علم پزشکی مورد مذاقه قرار می‌گیرد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ضرورت و اهمیت سلامت
  - نگرش‌های مختلف در تعریف سلامت
  - نقش ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها در سلامت و بیماری
  - رابطه سلامت و بیماری
  - واقعیت سلامت و بیماری
  - شناسایی عامل یا عوامل بیماری
- این مسائل نشان می‌دهند که فلسفه علم پزشکی نه تنها به جنبه‌های تجربی، بلکه به ابعاد عقلانی و ارزشی پزشکی نیز توجه دارد.

دو. اهداف علم پزشکی در آیات و روایات

اهداف علم پزشکی در متون دینی در قالب دو بخش **اهداف عام** و **اهداف خاص** مطرح می‌شوند.

الف. اهداف عام

- **حیات طیبه**: خداوند وعده‌ی «حیات طیبه» را به انسان داده است که در مقابل عمل صالح، به زندگی سرشار از سلامت دست یابد (نحل: ۹۷).
- **هدفمندی خلقت**: قرآن کریم تأکید دارد که خلقت جهان و انسان عبث نبوده و هدفمند است (مؤمنون: ۱۱۵).

- **سلامت انسان**: قرآن از سلامت انسان سخن به میان آورده است (مائده: ۸۸).

- **اوامر و نواهی الهی**: خداوند برخی امور را بر انسان حرام و برخی را حلال نموده است (نحل: ۱۱۵). این اوامر و نواهی نگاهی دقیق به سلامت جسم و جان بشر دارند.
- امام صادق (علیه السلام) فرمود: «گوشت مردار سبب ضعف بدن، قطع نسل و مرگ ناگهانی می‌شود و خوردن خون موجب سنگدلی و قساوت قلب می‌گردد» (حر عاملی، ۱۳۸۶). جایگاه سلامت و حفظ جان در قرآن کریم تا جایی است که اگر زنده ماندن وابسته به خوردن گوشت حرام باشد، سلامت و زنده ماندن بر خوردن گوشت حرام ترجیح داده می‌شود. امام صادق (علیه السلام) فرمود: «اگر انسان عمداً در حال اضطرار از خوردنی‌های ممنوع نخورد و بمیرد، کافر مرده است» (الحویزی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۱۳۰). این نکته نشان می‌دهد که سلامت در خلقت محوریت عام دارد.

نمونه‌های اهداف عام

- آفرینش جهان: اصل قرآنی آن است که همه چیز برای انسان و در خدمت اوست: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾ (بقره: ۲۹). این رویکرد نشان می‌دهد که سلامت انسان مقدم بر سلامت سایر اشیاء است؛ زیرا زمین، کوه، آسمان و جهان برای انسان آفریده شده‌اند.

- دانش‌افزایی: در قرآن کریم، آفرینش آسمان‌ها و زمین و تدبیر امور آن‌ها برای آگاهی انسان به علم و قدرت الهی و رشد توحیدی او مطرح شده است: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (طلاق: ۱۲). اصل قضیه «لِتَعْلَمُوا» است؛ یعنی جهان برای دانستن آفریده شده است. هر که دانش بیشتری داشته باشد، به هدف خلقت نزدیک‌تر است و انسان‌های جاهل از هدف خلقت دور هستند. بنابراین یکی از ابعاد سلامت انسان، ارتقای دانش اوست.

معاد

از بزرگ‌ترین صحنه‌های تجلی قدرت و عدالت خداوند و تحقق کامل حق، روز قیامت است. در این روز، انسان‌های مظلوم و ستم‌دیده به واسطه تحقق وعده الهی و برقراری عدالت کامل، به حق واقعی خود رسیده و به سلامت جامع دست می‌یابند: ﴿وَوَخَّلَى اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِيُخْرِجَ كُلَّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ (جاثیه: ۲۲).

اهداف آفرینش انسان

قرآن کریم در مورد آفرینش انسان اهداف متعددی را ذکر کرده است که همگی به سلامت معنوی ختم می‌شوند:

- عبادت: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ (ذاریات: ۵۶).

- آزمایش: ﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ (ملک: ۲).

- نزول رحمت: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ﴾ (هود: ۱۱۸-۱۱۹).

- ملاقات با پروردگار: ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ﴾ (انشقاق: ۶).

این اهداف نشان می‌دهند که آفرینش انسان غایتی معنوی دارد و سلامت روحی و معنوی در محور آن قرار گرفته است.

اهداف بعثت پیامبران

اهداف بعثت پیامبران در قرآن کریم به سه دسته مقدماتی، واسطه‌ای و نهایی تقسیم می‌شوند:

- اهداف مقدماتی:

تزکیه و تعلیم: ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ (جمعه: ۲). این هدف با سلامت روحی و روانی ارتباط مستقیم دارد و در نهایت به سلامت جسمی نیز منتهی می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۰۶/۲۴-۱۰۸).

انذار و تبشیر: این دو هدف زمینه‌ساز سلامت جسم و جان در ابعاد فردی و اجتماعی هستند.

قرآن کریم پیامبر را چنین معرفی می‌کند: ﴿وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا﴾ (احزاب: ۴۶).

- **اهداف واسطه‌ای:** دعوت به‌سوی خداوند و آماده‌سازی افراد برای پذیرش حق، بشارت و انذار ابزارهایی برای تأثیرگذاری در دعوت و هدایت انسان‌ها هستند.

- **اهداف نهایی:** سنگین‌ترین و مهم‌ترین کار پیامبران، دعوت مردم به‌سوی خداوند است؛ چراکه باید انسان‌ها را برخلاف جهت هوس‌ها، شهوات و خواسته‌های نفسانی هدایت کنند. این هدف غایی، سلامت معنوی و کمال انسانی را تضمین می‌کند.

ب. اهداف خاص

بر اساس آیات و روایات، علاوه بر دستورات و سفارش‌های عام و کلی، گزاره‌ها و توصیه‌هایی وجود دارند که به‌صورت مستقیم و بی‌واسطه در نظام سلامت تأثیرگذارند (نورمحمدی، ۱۳۹۴: ۳۰۹/۱). این اهداف خاص را می‌توان در چند محور اصلی دسته‌بندی کرد:

۱. تأکید بر پیشگیری از ایجاد زمینه بیماری

- قرآن کریم مسلمانان را به پاکیزگی و نظافت توصیه کرده و بر اهمیت رعایت بهداشت در غذا و آب تأکید دارد. این دستورات در واقع نوعی پیشگیری از بیماری‌ها محسوب می‌شوند: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ (بقره: ۲۲۲).

- روایات بسیاری از ائمه معصومین (علیهم‌السلام) نیز بر اهمیت پیشگیری از بیماری‌ها تأکید دارند؛ از جمله پرهیز از آلودگی‌ها، رعایت بهداشت محیط و استفاده از غذاهای سالم.

۲. فراهم سازی بستر مناسب برای رشد سالم جسمی

- قرآن بر اهمیت تغذیه سالم و متنوع تأکید دارد: «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ» (مائده: ۸۸).
- همچنین به فعالیت بدنی و توان جسمی اشاره دارد: «وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» (انفال: ۶۰).

- روایات نیز بر تغذیه سالم، ورزش و خواب کافی تأکید دارند. ائمه معصومین (علیهم السلام) توصیه کرده اند که مسلمانان از غذاهای طبیعی استفاده کنند و به طور منظم ورزش نمایند.

۳. ارزش شمردن سلامت جسمی

- قرآن سلامت جسم را نعمتی از جانب خداوند معرفی کرده و بر شکرگزاری از این نعمت تأکید دارد: «وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (ابراهیم: ۷).
- همچنین بدن انسان به عنوان امانتی الهی معرفی شده است که باید از آن مراقبت شود.
- روایات نیز سلامت جسمی را یکی از بزرگ ترین نعمت های خداوند دانسته و بر مراقبت از آن تأکید کرده اند. ائمه معصومین (علیهم السلام) توصیه کرده اند که سلامت جسم وسیله ای برای عبادت خداوند قرار گیرد.

۴. درخواست حفظ سلامت از خداوند

- در قرآن آیات بسیاری وجود دارد که در آن از خداوند برای حفظ سلامتی و دفع بیماری ها درخواست می شود؛ از جمله دعای حضرت ابراهیم (علیه السلام): «وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ» (شعراء: ۸۰).
- مسلمانان نیز در دعا های روزانه خود برای سلامتی خود و دیگران دعا می کنند.
- روایات فراوانی از ائمه معصومین (علیهم السلام) وارد شده که بر اهمیت دعا برای حفظ سلامتی و دفع بیماری ها تأکید دارند.

۴. چگونگی علم پزشکی در قرآن

قرآن کریم به عنوان کتاب آسمانی مسلمانان، حاوی آیاتی است که به طور مستقیم یا غیرمستقیم به مسائل پزشکی اشاره دارد. بسیاری از مفاهیم پزشکی مدرن را می توان در آیات قرآن یافت؛ مفاهیمی که پیش از کشف علمی آنها بیان شده اند.

یک. ریشه‌های علم طب در قرآن

برخی آیات قرآن کریم به آناتومی و فیزیولوژی بدن انسان اشاره دارند که با گذر زمان و پیشرفت علم، پرده از اسرار آن‌ها برداشته شده است. نمونه‌هایی از این موارد عبارت‌اند از:

- مراحل خلقت انسان (مؤمنون: ۱۲-۱۴)
- کمبود اکسیژن در ارتفاعات (انعام: ۱۲۵)
- رابطه تولید مثل با استخوان و گوشت (انبیاء: ۹۱)

قرآن کریم علاوه بر سلامت روح و روان (بقره: ۱۸۵)، به سلامت جسم - که مقدمه سلامت روح است - توجه کامل دارد.

دو. رابطه قرآن و اعجاز پزشکی

«اعجاز پزشکی» به آموزه‌های طبی قرآن اطلاق می‌شود که در عصر نزول برای اکثر مردم روشن نبوده است. قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَ أُصِيلًا﴾ (فرقان: ۶). اعجاز پزشکی در واقع نتیجه‌ی تدبر و درک عمیق در آیات الهی است.

سه. اشارات مفاهیم علم پزشکی در قرآن کریم

الف. شفاء

واژه «شفاء» به معنای صحت و سلامت است (ابن منظور، ۱۹۹۰، ذیل واژه شفی). این واژه شش مرتبه در قرآن آمده است:

- اشاره به بعد روحی: ﴿وَ شِفَاءٌ لِّمَا فِی الصُّدُورِ﴾ (یونس: ۵۷)، ﴿مَا هُوَ شِفَاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِیْنَ﴾ (اسراء: ۸۲)، ﴿هُدًی وَ شِفَاءٌ﴾ (فصلت: ۴۴)، ﴿وَ یَشْفِی صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِیْنَ﴾ (توبه: ۱۴).

- اشاره به بعد جسمی: ﴿فِیْهِ شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ﴾ (نحل: ۶۹)، ﴿وَ اِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ یَشْفِیْنِی﴾ (شعراء: ۸۰).

ب. مرض

واژه «مرض» به معنای خروج مزاج انسان از حالت اعتدال است (راغب اصفهانی، ۱۳۳۲، ذیل واژه مرض). این واژه بیش از ۲۳ مرتبه در قرآن تکرار شده است:

- بیماری جسمی: (بقره: ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۹۶؛ نساء: ۴۳، ۱۰۲؛ مائده: ۶؛ نور: ۶۱؛ مزمل: ۲۰؛ فتح: ۱۷).

- بیماری روحی: «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا» (بقره: ۱۰)، «أَفَى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ اِزْتَابُوا» (نور: ۵۰؛ توبه: ۱۲۵).

ج. درد

واژه «الیم» به معنای درد شدید است و در قرآن به سختی و عذاب در قیامت اشاره دارد (راغب، ۱۳۳۲، ذیل واژه الم): «لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (بقره: ۱۰۴). این واژه ۷۲ بار در قرآن آمده است.

د. اندام‌های بدن

قرآن کریم به اندام‌های مختلف بدن انسان اشاره کرده است که هر یک دارای کارکردهای ویژه‌اند (فخر رازی، ۱۳۷۹، ص ۹۱). برخی از این اندام‌ها عبارت‌اند از:

- مغز (آل عمران: ۱۹۱؛ سبأ: ۴۶)

- انگشتان (بقره: ۱۹)

- خون (بقره: ۳۰)

- سرانگشتان (آل عمران: ۱۱۹)

- پوست (نساء: ۵۶)

- گردن (نساء: ۹۲)

- آرنج (مائده: ۶)

- دست و پا (مائده: ۲۲)

- دندان (مائده: ۴۵)

- پیشانی (توبه: ۳۵)

- سر (یوسف: ۳۶)

- دهان (رعد: ۱۴)

- ریش (طه: ۹۴)

- اندام تناسلی (انبیاء: ۹۱)

- گوشت و استخوان (انبیاء: ۹۱)

- قلب (قصص: ۱۰؛ احزاب: ۱۰)

- حنجره (احزاب: ۱۰)

- دو طرف پیشانی (صافات: ۱۰۳)

- روده (محمد: ۱۵)

آفرینش انسان از خاک

در قرآن کریم، آفرینش حضرت آدم علیه السلام و خلقت تمام بشر از خاک بیان شده است: ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ﴾ (آل عمران: ۵۹)، ﴿ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ﴾ (سجده: ۶).

در مورد آفرینش انسان، شش مرتبه از لفظ «تراب» یاد شده است: ﴿إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ﴾ (حج: ۵؛ غافر: ۶۷). همچنین هشت مرتبه از لفظ «طین» آمده است: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾ (مؤمنون: ۱۲؛ حج: ۵؛ غافر: ۶۷). «طین» به معنای خاک آمیخته با آب یا خاک مرطوب است که حالت چسبندگی دارد: ﴿إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ﴾ (صافات: ۱۱). «تراب» به معنای خاک است که در برخی موارد به معنای «مسکنت و خضوع» نیز آمده است (مصطفوی، ۱۳۷۱؛ راغب اصفهانی، ۱۳۳۲؛ ابن منظور، ۱۹۹۰؛ قرشی، ۱۳۷۸، ذیل ماده طین و تراب).

آفرینش انسان از آب

یکی از مطالب شگفت‌انگیز قرآن کریم این است که آفرینش موجودات زنده، حتی انسان، از آب بیان شده است. در برخی آیات به صورت مطلق آمده است:

- ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾ (انبیاء: ۳۰)؛ «و هر چیز زنده‌ای را از آب پدید آوردیم».

در مورد انسان نیز می‌فرماید:

- ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا﴾ (فرقان: ۵۴)؛ «و اوست کسی که از

آب بشری آفرید و او را نسبی و دامادی قرار داد».

در آیات دیگر به آب با ویژگی‌های خاص اشاره شده است:

- ﴿مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ﴾ (سجده: ۸؛ مرسلات: ۲۰)؛ «از چکیده آب پست».

- ﴿خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ﴾ (طارق: ۶)؛ «از آب جهنده».

۵. رابطه سازگاران قرآن و علم

با اندک تأمل در آیات قرآن کریم و مشاهده‌ی تشویق‌های مکرر آن به علم و دانش اندوزی، از کاربرد بیش از هفتصد بار ماده «علم» در قرآن و بیش از هزار آیه که به علوم تجربی اشاره دارند، این نتیجه حاصل می‌شود که علم‌ستیزی در قرآن وجود ندارد. مطالعات تطبیقی نشان می‌دهد قرآن کریم با ۳۶۰ آیه مستقیماً مرتبط با مفاهیم علمی (براساس طبقه‌بندی مرکز تحقیقات قرآن و علوم پزشکی تهران، ۱۴۰۱)، نظامی جامع از سلامت ارائه می‌دهد.

نمونه‌های محتوای علمی در قرآن

- مبانی هستی‌شناسی: مانند آیه‌ی «وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ» (ذاریات: ۴۷) درباره‌ی انبساط جهان.
- تکوین جنین: ذکر ۲۳ مرحله‌ی خلقت انسان در «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً...» (مؤمنون: ۱۲-۱۴).
- دستورات عملی سلامت: مانند آیه‌ی روزه «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ...» (بقره: ۱۸۴) که به فواید جسمی و روحی روزه اشاره دارد.
- اصول اخلاق پزشکی: مانند آیه‌ی «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» (مائده: ۳۲) درباره‌ی ارزش حیات انسان.

این نتایج براساس یافته‌های علوم جدید نشانگر هماهنگی شگفت‌انگیز بین یافته‌های علمی و اشارات قرآنی است. برای نمونه، تطابق دقیق مراحل جنین‌شناسی با آیات قرآن که نخستین بار توسط دکتر کیت مور در سال ۱۹۸۶ تأیید علمی شد، نشان می‌دهد قرآن و علم در سازگاری کامل قرار دارند.

رابطه قرآن و علم

قرآن کریم به‌عنوان متن وحیانی، رابطه‌ای عمیقاً سازگارانه اما چندلایه با علم تجربی برقرار می‌کند. این رابطه نه از نوع تقابل یا ادغام، بلکه در سطحی فراتر، مبتنی بر تعامل حکیمانه و تفکیک حوزه‌ای است.

- تأکید بر تدبر در آیات آفاقی و انفسی: مانند ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلَاءِ السَّيِّئَاتِ﴾ (روم: ۲۲) که انسان‌ها را به مطالعه‌ی آفرینش و تنوع دعوت می‌کند.

- دعوت به پژوهش تجربی: قرآن رسالت اصلی خود را هدایت بشر می‌داند، نه آموزش جزئیات علوم طبیعی؛ با این حال، انسان‌ها را به مشاهده و مطالعه نظام‌های طبیعی فرا می‌خواند: ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ﴾ (عنکبوت: ۲۰).

تحلیل نهایی

قرآن و علم در دو سطح متفاوت اما مکمل عمل می‌کنند:

- قرآن به چرایی و فلسفه وجودی پدیده‌ها می‌پردازد.
- علم به چگونگی عملکرد آن‌ها توجه دارد.

این تفکیک حوزه‌ای سبب شده است که بسیاری از مفسران معتقد باشند آیات علمی قرآن نه تنها با علم تعارضی ندارند، بلکه مشوق اصلی پیشرفت علمی در تمدن اسلامی بوده‌اند.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش، با گردآوری داده‌ها به شیوه‌ی کتابخانه‌ای — اسنادی و تحلیل آن‌ها به روش توصیفی، دیدگاه قرآن کریم در خصوص علم پزشکی از سه منظر چیستی، چرایی و چگونگی مورد بررسی قرار گرفته است. فلسفه‌ی علم پزشکی در واقع نگاهی بیرونی به دانش پزشکی است که می‌تواند تحولات بنیادین در این رشته علمی ایجاد کند. این فلسفه به‌طور نقادانه به روش‌ها و محتوای پزشکی پرداخته و بر مفاهیم محوری همچون سلامتی، ناخوشی، هنجاری و ناهنجاری، مراقبت، رنج و درد تمرکز دارد.

قرآن کریم و روایات اسلامی، اصول و مفاهیم پزشکی را تبیین کرده و منابعی برای تدوین چارچوب فلسفی علم پزشکی در اسلام فراهم می‌آورند. این چارچوب می‌تواند به توسعه و پیشرفت علم پزشکی در جوامع اسلامی کمک کرده و در نهایت به حفظ و ارتقاء سلامت جامعه بر اساس ارزش‌های اسلامی بینجامد.

هدف نهایی فلسفه پزشکی، جست‌وجوی حقیقت سلامت و درمان انسان‌هاست. قانون هستی بر اساس سلامت و پیشگیری از بیماری بنا شده و گستره‌ی سلامت در قرآن بسیار وسیع معرفی شده است. قرآن کریم زیرساخت سلامت جامعه - چه در سطح فردی و چه در سطح اجتماعی - را فراهم کرده است.

اصول قرآنی سلامت

- پرهیز از اسراف: قرآن اسراف را عامل بیماری و ضد سلامت معرفی می‌کند: ﴿كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ (اعراف: ۳۱).
- طهارت جامع: آیات قرآن به طهارت معنوی، اعتقادی، روحی و جسمی اشاره دارند. همه‌ی انواع طهارت محبوب قرآن و ناپاکی و پلیدی منفور آن است.
- نظام توحیدی سلامت: سلامت در قرآن بر مبنای جهان‌بینی توحیدی تعریف می‌شود. این نظام، مسیری منحصر به فرد را ترسیم می‌کند که در آن تلفیق وحی، عقل و تجربه همراه با رفتار اخلاق‌محور و عدالت‌محور در حوزه سلامت مورد انتظار است.

پیشنهادهای

با توجه به آموزه‌های قرآن کریم و روایات اسلامی، می‌توان مجموعه‌ای از پیشنهادهای بنیادین برای تحول در نظام بهداشت و سلامت ارائه کرد. این پیشنهادهای بر اصولی همچون توحید، عدالت، اخلاق، مسئولیت‌پذیری و توجه به سلامت جسم و روح استوار هستند و ناظر به تغییرات ساختاری و فلسفی در علم پزشکی می‌باشند:

۱. بازتعریف مفهوم سلامت

- در پزشکی مدرن، سلامت غالباً به معنای «نبود بیماری» تعریف می‌شود.
- از نگاه اسلام، سلامت مفهومی جامع‌تر دارد که شامل تعادل و هماهنگی در ابعاد جسمی، روحی، روانی، اجتماعی و معنوی انسان است.
- این تعریف باید در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های نظام سلامت گنجانده شود تا رویکردی کل‌نگر به سلامت ایجاد گردد.

۲. تأکید بر رویکرد کل‌نگر (Holistic Approach)

- پزشکی مدرن عمدتاً رویکردی جزءنگر دارد و بیماری‌ها را به‌صورت مجزا بررسی می‌کند.
- اسلام به انسان به‌عنوان یک کل نگاه می‌کند که ابعاد مختلف او به هم پیوسته‌اند.
- توسعه‌ی رویکرد کل‌نگر در آموزش پزشکی، تحقیقات و ارائه خدمات سلامت ضروری است.

۳. تربیت حکیمان با تلفیق پزشکی و حکمت اسلامی

- ایجاد رشته‌ها و مراکز تحقیقاتی برای تلفیق علم پزشکی با حکمت اسلامی.
- بررسی مفاهیمی مانند «حیات»، «مرگ»، «سلامت» و «بیماری» از منظر قرآن و روایات.
- تربیت پزشکانی که علاوه بر تخصص علمی، به مبانی معرفتی و فلسفی اسلام نیز آگاه باشند.

۴. بازنگری در اهداف علم پزشکی

- هدف اصلی پزشکی مدرن درمان بیماری‌ها و افزایش طول عمر است.
- از نگاه اسلام، هدف نهایی سلامت، رسیدن به کمال انسانی و قرب به خداوند است.
- اهداف پزشکی باید به گونه‌ای بازنگری شوند که علاوه بر درمان بیماری‌ها، به ارتقای معنویت و کمال انسانی نیز کمک کنند.

۵. بازتعریف نقش طبیب

- در پزشکی مدرن، پزشک گاه به‌عنوان «ارائه‌دهنده خدمات» دیده می‌شود که ممکن است تحت تأثیر منافع اقتصادی قرار گیرد.
- آموزه‌های اسلامی، طبیب را «خادم سلامت» معرفی می‌کنند؛ فردی که مسئولیت اخلاقی و معنوی در قبال بیماران دارد.
- این نگاه باید در آموزش پزشکی و نظام‌های ارزش‌گذاری خدمات سلامت نهادینه شود.

۶. توجه به نقش معنویت در درمان

- پزشکی مدرن عمدتاً بر درمان‌های مادی متمرکز است و به نقش معنویت در سلامت توجه کمی دارد.
- آموزه‌های قرآنی و روایی، معنویت را بخشی جدایی‌ناپذیر از فرآیند درمان معرفی می‌کنند.
- توسعه‌ی رویکردهای درمانی معنویت‌محور می‌تواند به ارتقای سلامت جسمی و روحی بیماران کمک کند.

این پیشنهادها می‌توانند به ایجاد تحول اساسی در نظام بهداشت و درمان از منظر اسلامی کمک کنند. توجه به اصول فلسفی و معرفتی اسلام در حوزه‌ی سلامت، نه تنها به ارتقای سلامت جسمی و روحی جامعه می‌انجامد، بلکه موجب شکل‌گیری نظامی عدالت‌محور، اخلاق‌مدار و معنویت‌گرا خواهد شد.

منابع

قرآن کریم.

- ابن سینا، حسین بن عبدالله، القانون فی الطب، قاهره، نشر المثنی، ۱۲۹۰.
- ازدی، عبدالله بن محمد، کتاب الماء، دانشگاه علوم پزشکی ایران، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، تهران. ۱۳۸۷ ه.ش.
- ابن منظور، لسان العرب، دارالفکر، بیروت. ۱۹۹۰.
- احمد امین، اسلام پزشکی بی دارو، نسل جوان، تهران. ۱۳۶۸.
- ایرانی، اکبر و دیگران، طب روحانی، اهل قلم، تهران. ۱۳۸۳.
- بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، مسائل درمانی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران. ۱۳۷۴.
- پاک‌نژاد، رضا، اولین دانشگاه آخرین پیامبر، تهران، مکتب اسلامی و بنیاد فرهنگی شهید. ۱۳۶۳.
- پرفسور توماس سادلر، رویان‌شناسی لانگمن، مترجمان: دکتر مسلم بهادری و دکتر عباس شکور، تهران. ۱۳۹۸.
- دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه، نرم‌افزار. بی‌تا.
- جوادی آملی، عبدالله، منزلت عقل در هندسه معرفت دینی، نشر اسراء. ۱۳۸۸.
- حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، کتابچی، تهران. ۱۳۸۶.
- حاجبی، محمد حسین، پزشکان خودتان باشید، تهران، نشر ثالث. ۱۳۷۸.
- الحویزی، عبدالعلی العروسی، نورالثقلین، قم، المطبعة العلمية. ۱۳۸۳.
- خسروپناه، عبدالحسین، مجله پژوهشی اندیشه نوین دینی، سال سوم، شماره دهم، پاییز. ۱۳۸۷.
- دیاب، عبدالحمید و قرقوز، طب در قرآن، ترجمه چراغی، تهران، انتشارات حفظی. بی‌تا.
- رضایی اصفهانی، محمد علی، منطق تفسیر قرآن (۴)، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، قم. ۱۳۹۲.
- رضایی اصفهانی، محمد علی، درآمدی بر تفسیر علمی قرآن، انتشارات اسوه، قم. ۱۳۶۵.
- راشدی، حسن، نمازشناسی، ستاد اقامه نماز و احیای زکات، تهران. ۱۳۸۰.
- راغب اصفهانی، ابوالقاسم الحسین بن محمد، مفردات فی غریب القرآن، تهران، المکتبة الرضویه. ۱۳۳۲.
- سجادی، سید جعفر، فرهنگ اصطلاحات فلسفی ملاصدرا، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. ۱۳۹۲.

- فخر رازی، محمد بن عمر، تفسیر کبیر مفاتیح الغیب، اساطیر، تهران. ۱۳۷۹.
- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۷۸.
- قرا ملکی، احد فرا مرز، روش شناسی مطالعات دینی، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی. ۱۳۸۸.
- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، دارالثقلین، تهران. ۱۳۹۳.
- طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه نوری همدانی، قم، بنیاد علمی و فکری علامه. ۱۳۶۶.
- عباس نژاد، محسن و دیگران، قرآن و طب، بنیاد پژوهش های حوزه و دانشگاه، مشهد. ۱۳۸۵.
- علیدوست، ابوالقاسم، درس گفتار فلسفه فقه، جلسه ۱: چیستی شناسی فلسفه مضاف و اقسام آن، پایگاه شبکه اجتهاد. بی تا.
- مصباح یزدی، محمدتقی، آموزش فلسفه، ج ۱، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، تهران. ۱۳۶۹.
- مصطفوی کاشانی، جلال، دارو مسئله پزشکی قرن، تهران، کیهان. ۱۳۹۱.
- مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات قرآن الکریم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد. ۱۳۷۱.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، اسلامیه، تهران. ۱۳۸۶.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۷۱.
- مفید، محمد بن محمد، تصحیح الاعتقادات الامامیه، المؤتمر العالمی لافیه الشیخ المفید، قم. ۱۳۷۱.
- مقدسی، حمید، فرهنگ اصطلاحات پزشکی، چاپ دوازدهم، نشر واژه پرداز. ۱۴۰۱.
- مجوسی، علی بن عباس، کامل الصناعة الطبیة، مؤسسه احیاء طب طبیعی، جلال الدین، قم. ۱۳۸۷.
- نورمحمدی، غلامرضا، نگرش نوین به طب، پژوهش حوزه، شماره ۱۸. ۱۳۸۸.
- نورمحمدی، غلامرضا، درآمدی بر نظام جامع سلامت اسلام، ج ۱، قم: نشر فقه. ۱۳۹۶.
- نجفی، گودرز، مطالب شگفت انگیز قرآن، نشر سبحان، تهران. ۱۳۸۶.
- واشیان، عباسعلی، بهداشت و سلامت معنوی از منظر قرآن. ۱۳۹۸.
- یزدی، مرتضی، دانستنی های پزشکی، تهران، ج ۳، شرکت نشر نقد افکار. ۱۳۶۴.

References

- The Noble Qur'ān (Qur'ān al-Karīm).
 'Abbās-Nezhād, Mohsen et al., Qur'ān va Ṭibb (Qur'ān and Medicine), Mashhad: Bunyād-i Pazhūhish-hā-yi Hawzah va Dāneshgāh, 1385 SH (2006 CE).
- Aḥmad Amīn, Islām Pezeshk bī-Dāru (Islam: The Physician Without Medicine), Tehran: Nasl-i Javān, 1368 SH (1989 CE).
- al-Ḥawāzī, 'Abd al-'Alī al-'Arousī, Nūr al-Thaqalayn (The Light of the Two Heavy Ones), Qom: al-Maṭba'ah al-'Ilmīyah, 1383 SH (2004 CE).
- 'Alīdūst, Abū al-Qāsim, Dars-Goftār-i Falsafah-i Fiqh, Session 1: Chīstī-Shenāsī-yi Falsafah-yi Muḍāf va Aqsām-i Ān (Lecture on Philosophy of Jurisprudence: Ontology of Added Philosophy and Its Types), online: Shabakeh-yi Ijtihād, n.p.
- Azdī, 'Abdullāh bin Muḥammad, Kitāb al-Mā' (The Book of Water), Tehran: Dāneshgāh-i 'Ulūm-i Pezeshkī-yi Īrān, Mu'assasah-yi Mutāla'āt-i Tārikh-i Pezeshkī, Ṭibb-i Islāmī va Mukammal, 1387 SH (2008 CE).
- Bī-Āzār Shīrāzī, 'Abd al-Karīm, Masā'il-i Darmānī (Therapeutic Issues), Tehran: Daftar-i Nashr-i Farhang-i Islāmī, 1374 SH (1995 CE).
- Dehkhodā, 'Alī-Akbar, Lughatnāmah (Lexicon), software, n.p.
- Diyāb, 'Abd al-Ḥamīd & Qarqūz, Ṭibb dar Qur'ān (Medicine in the Qur'ān), trans. Chirāghī, Tehran: Nashr-i Ḥefzī, n.p.
- Fakhr Rāzī, Muḥammad bin 'Umar, Tafsīr-i Kabīr Mafātīḥ al-Ghayb (The Great Commentary: Keys of the Unseen), Tehran: Asāṭir, 1379 SH (2000 CE).
- Hājibī, Muḥammad Ḥusayn, Pezeshkān-i Khodetān Bāshīd (Be Your Own Doctors), Tehran: Nashr-i Thālith, 1378 SH (1999 CE).
- Ḥurr 'Āmilī, Muḥammad bin Ḥasan, Wasā'il al-Shī'ah ilā Taḥṣīl Masā'il al-Sharī'ah (The Means of the Shī'ah to Attain the Issues of the Law), Tehran: Kitābchī, 1386 SH (2007 CE).
- Ibn Manzūr, Lisān al-'Arab (The Tongue of the Arabs), Beirut: Dār al-Fikr, 1990 CE.
- Ibn Sīnā, Ḥusayn bin 'Abdullāh, al-Qānūn fī al-Ṭibb (The Canon of Medicine), Cairo: Nashr al-Muthannā, 1290 AH (1873 CE).

- Irānī, Akbar et al., *Ṭibb-i Rūḥānī* (Spiritual Medicine), Tehran: Ahl-i Qalam, 1383 SH (2004 CE).
- Javādī Āmalī, ‘Abdullāh, *Manzilat-i ‘Aql dar Hendasah-yi Ma‘rifat-i Dīnī* (The Status of Reason in the Geometry of Religious Knowledge), Tehran: Nashr-i Isrā’, 1388 SH (2009 CE).
- Khosrowpanāh, ‘Abd al-Ḥusayn, *Majallah-yi Pazhūhishī-yi Andīshah-yi Nowīn-i Dīnī* (Journal of New Religious Thought), vol. 3, no. 10, Fall 1387 SH (2008 CE).
- Kulaynī, Muḥammad bin Ya‘qūb, *Uṣūl al-Kāfi* (The Foundations of al-Kāfi), Tehran: Dār al-Thaqalayn, 1393 SH (2014 CE).
- Majlisī, Muḥammad Bāqir, *Biḥār al-Anwār* (Seas of Lights), Tehran: Islāmīyah, 1386 SH (2007 CE).
- Majūsī, ‘Alī bin ‘Abbās, *Kāmil al-Ṣinā‘ah al-Ṭibbīyah* (Complete Medical Art), Qom: Mu‘assasah-i Iḥyā’ Ṭibb-i Ṭabī‘ī, Jalāl al-Dīn, 1387 SH (2008 CE).
- Makāram Shīrāzī, Nāṣir, *Tafsīr-i Namūnah* (Sample Commentary), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmīyah, 1371 SH (1992 CE).
- Miṣbāḥ Yazdī, Muḥammad Taqī, *Āmūzish-i Falsafah*, vol. 1, Tehran: Sāzmān-i Tablīghāt-i Islāmī, Sherkat-i Chāp va Nashr-i Bayn al-Mellal, 1369 SH (1990 CE).
- Mufīd, Muḥammad bin Muḥammad, *Taṣḥīḥ al-I‘tiqādāt al-Imāmīyah* (Correction of Imāmī Beliefs), Qom: al-Mu‘tamar al-‘Ālamī li-l-Fayḥah al-Shaykh al-Mufīd, 1371 SH (1992 CE).
- Muqaddasī, Ḥamīd, *Farhang-i Iṣṭilāḥāt-i Pezeshkī* (Dictionary of Medical Terms), 12th ed., Tehran: Nashr-i Vāzhah-Pardāz, 1401 SH (2022 CE).
- Muṣṭafavī Kāshānī, Jalāl, *Dāru Mas‘alah-yi Pezeshkī-yi Qarn* (Medicine: The Issue of the Century), Tehran: Keyhān, 1391 SH (2012 CE).
- Muṣṭafavī, Ḥasan, *al-Taḥqīq fi Kalimāt al-Qur’ān al-Karīm* (Investigation in the Words of the Noble Qur’ān), Tehran: Vezārat-i Farhang va Ershād, 1371 SH (1992 CE).
- Najafī, Gūdorz, *Maṭālib-i Shageftangiz-i Qur’ān* (Amazing Matters of the Qur’ān), Tehran: Nashr-i Subḥān, 1386 SH (2007 CE).
- Nūr-Muḥammadī, Gholām-Rezā, *Daramadī bar Nizām-i Jāme‘-i Ṣiḥḥat-i Islām* (An Introduction to the Comprehensive Islamic Health System), vol. 1, Qom: Nashr-i Fiqh, 1396 SH (2017 CE).

- Nūr-Muḥammadī, Gholām-Rezā, *Negarash-i Nowīn be Ṭibb* (A New Approach to Medicine), Pazhūhish-i Ḥawzah, no. 18, 1388 SH (2009 CE).
- Pāk-Nezhād, Rezā, *Avvalīn Dāneshgāh Ākharīn Payāmbār* (The First University of the Last Prophet), Tehran: Maktab-i Islāmīyah wa Bunyād-i Farhangī-yi Shahīd, 1363 SH (1984 CE).
- Qarā Malakī, Aḥad Farāmarz, *Rūsh-Shenāsī-yi Mutāla‘āt-i Dīnī* (Methodology of Religious Studies), Mashhad: Dāneshgāh-i ‘Ulūm-i Islāmī-yi Razavī, 1388 SH (2009 CE).
- Quraishī, Sayyid ‘Alī-Akbar, *Qāmūs-i Qur’ān* (Qur’ān Dictionary), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmīyah, 1378 SH (1999 CE).
- Rāghib Isfahānī, Abū al-Qāsim al-Ḥusayn bin Muḥammad, *Mufradāt fī Gharīb al-Qur’ān* (Lexicon of Rare Words in the Qur’ān), Tehran: al-Maktabah al-Riḍwīyah, 1332 SH (1953 CE).
- Rāshdī, Ḥasan, *Namāz-Shenāsī* (Study of Prayer), Tehran: Setād-i Iqāmat-i Namāz va Iḥyā-yi Zakāt, 1380 SH (2001 CE).
- Rezā’ī Isfahānī, Muḥammad ‘Alī, *Daramadī bar Tafsīr-i ‘Ilmī-yi Qur’ān* (An Introduction to Scientific Qur’ān Interpretation), Qom: Nashr-i Uswah, 1365 SH (1986 CE).
- Rezā’ī Isfahānī, Muḥammad ‘Alī, *Manṭiq-i Tafsīr-i Qur’ān*, vol. 4 (Logic of Qur’ān Interpretation), Qom: Markaz-i Bīn al-Melal-i Tarjamah va Nashr-i al-Muṣṭafā, 1392 SH (2013 CE).
- Saddler, Thomas, *Longman Rūyān-Shenāsī* (Longman Embryology), trans. Dr. Moslem Bahādorī & Dr. ‘Abbās Shakūr, Tehran, 1398 SH (2019 CE).
- Sajādī, Sayyid Ja‘far, *Farhang-i Iṣṭilāḥāt-i Falsafī-yi Mullā Ṣadrā* (Dictionary of Philosophical Terms of Mullā Ṣadrā), Tehran: Vezārat-i Farhang va Ershād-i Islāmī, 1392 SH (2013 CE).
- Ṭabāṭabā’ī, Muḥammad Ḥusayn, *al-Mīzān fī Tafsīr al-Qur’ān*, trans. Nūrī Hamadānī (al-Mīzān in Qur’ān Interpretation), Qom: Bunyād-i ‘Ilmī va Fikrī-yi ‘Allāmah, 1366 SH (1987 CE).
- Wāshīyān, ‘Abbās ‘Alī, *Behīšt va Ṣiḥḥat-i Ma‘navī az Manzar-i Qur’ān* (Spiritual Health and Well-Being from the Qur’ān Perspective), 1398 SH (2019 CE).
- Yazdī, Murtazā, *Dānestanī-hā-yi Pezeshkī* (Medical Knowledge), vol. 3, Tehran: Sherkat-i Nashr-i Naqd-i Afkār, 1364 SH (1985 CE).